

ישראל מלכיאל // סידורי האר"י במזרח אירופה

בשנת תשע"ט קיבלתי את מלגת ההצטיינות הפקולטתית מטעם דיקן הפקולטה למדעי הרוח באוני' תל אביב, ובמסגרתה המשכתי בשנה זו את עבודתי. השנה קיבלתי אותה שנית, ואמשיך לעבוד במסגרתה. בעקבות אישור הצעת המחקר שלי לעבודת דוק' תחת הכותרת: "הדפסת סידורי האר"י במזרח אירופה: סידורי האר"י ומסורות אשכנז" פניתי לעבודה לפי תכנית המחקר ששרטטתי. ראשית עבודתי בשנה זו הייתה לנסות ולהבין את מקומו של סידור האר"י כפי שנדפס בזולקווא תקמ"א בתוך ענפי כתבי היד והמסורות הקודמות שבהן גובש הסידור במאת השנים שעברו מאז ימי עיצובו במאה השבע עשרה ועד להדפסתו זו. לצורך כך מיפיתי שלושים מהדורות כתב יד של סידורי האר"י בני המאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה שקדמו להדפסה, ועימם עוד שמונה ספרים נדפסים בני התקופה הנ"ל שיש בהן אלמנטים מקדימים להופעת הסידור השלם (רשימת כתבי היד והדפוסים מצורפת בסוף המסמך). הסקירה הסלקטיבית הזו, שמקיפה כעשרה אחוזים מכלל כתבי היד של הסידור הידועים לי, מסייעת בידי לגבש הבנה ראשונית, לכל הפחות, של ענפי הנוסח וצורת ההתגבשות של מה שהפך להיות הנוסח ה"אופייני" של סידורי האר"י כפי שנדפסו בסוף המאה השמונה עשרה. הבעיות המתודולוגיות בנושא הזה הן מורכבות, אך ניתן להצביע בזהירות על התגבשות מוקדמת מאוד של צורת הסידור כבר בכתבי היד המוקדמים. את מסקנות העבודה הזו אני מגבש במסגרת הפרק השני בחלק הראשון בעבודת הדוקטורט, בהתאם לתכנית המחקר האמורה.

לצד הבדיקה הגנרית-בבליוגרפית של כתבי היד השקעתי מאמץ מקדים נוסף להבנת הרקע ההיסטורי הרחב יותר של תהליכי הכניסה המדורגת של הספרות הלוריאנית אל הליטורגיה האשכנזית. לשם כך בדקתי כשלושים מהדורות דפוס של סידורים "נורמטיביים" בנוסח אשכנז ממרכז אירופה ומזרחה בני המאה השש עשרה והשבע עשרה, דרכם ביקשתי לבחון באופן מדויק את שאלת ומידת השילוב של יסודות צפתיים-לוריאניים במהדורות ה"נורמטיביות" הללו. הבדיקה העלתה כי באמצע המאה השבע עשרה מתחילים להיכנס יסודות מספרות ההנהגות הצפתית אל מהדורות הדפוס של סידורי אשכנז. (לדוגמה החומר הלוריאני במהדורה ה'חלוצית' שבה מובאים 'תיקוני שבת' כולל קבלת שבת בסידור אמסטרדם ת"ו, ומולו ה'הצפה' של החומר מן הסוג הזה במהדורת אמסטרדם תמ"א, ובדומה בעשרות מהדורות נוספות). לפנינו אם כן שני תהליכים מקבילים בזמן: יצירת הסידור המובחן ה'מקצועי' למכוון הקבלי, ובמקביל – וללא קשר תלות ברור – כניסת היסודות מספרות ההנהגות לתוך הסידור העממי. המבט המשווה על שני התהליכים הללו נראה בעיניי חשוב לתיאור מדויק יותר של התמונה הכללית שבה יופיע סידור האר"י: אחד מהם הוא תהליך 'מקצועי' שיוצרו הם בעיקר מקובלים, והוא מתרחש בעיקר בכתבי יד, והשני הוא תהליך עממי רחב, שמתווכו האופייניים הם מדפיסים ומוציאים לאור. התהליכים 'יפגשו' במובן הפילולוגי הצר רק כחלוף יותר ממאה שנים – רק בסידורי האר"י המודפסים המאוחרים יותר דוגמת סידור ר' אשר (לבוב תקמ"ח), ובאופן אחר בסידורים ה'חסידיים' דוגמת סידור הרב (אדמו"ר הזקן, שקלוב תקס"ג) וסידור תפילת נהורא (זולקווא תקע"א). ממצאיי המדויקים בנושא משמשים אותי לפרקי המבוא המרכיבים את החלק הראשון של עבודת הדוק' ולחתימתה שתיכתב בהמשך.

מאמץ שלישי השקעתי השנה במה שיהווה את הפרק השישי בעבודת הדוק': סידור ז'ולקווא תקמ"א עצמו, שיעמוד במוקד העבודה. הסידור כולל כארבע מאות עמודי דפוס, ויש בו, בפעם הראשונה, גם מעל עשר הסכמות רבניות שונות, וחומר בבליוגרפי רב חשיבות. הסידור נזכר פה ושם בספרות המחקר (למשל אצל חלמיש, בפרק על 'כגונא' בספרו הקבלה בתפילה בהלכה ובמנהג), אך מעולם לא נלמד כיצירה עצמאית. בראשונה מיפיתי את הסידור הנזכר מן הבחינה הבבליוגרפית – דליתי ממנו כחמש מאות מובאות שאותן ניתן לבדוק ולהקביל באופן משווה להיסטוריית כתבי היד של סידורי האר"י ולמקורותיה בספרות הרבנית, הקבלית, הפילוסופית וההקדוקית בת המאות הקודמות. השיבוץ של ספרות מגוונת זו שייך בעיקרו לשלב הראשוני בגיבוש נוסחי הסידור, בו הוכנס אליו חומר ממקורות רבים דוגמת ספר חסידים, האפודי, ראשית חכמה, מגיד מישרים, ספר הגן, רמ"ק, ר' משה נגרין ועוד. אך בנוסף על כך הבדיקה שלי לימדה אותי כי באופן שנראה לי לעת עתה חסר תקדים במסורת סידורי האר"י הנזכרת שיביץ העורך של מהדורת ז'ולקווא מאות פסקאות חדשות (!) לתוך נוסח הסידור הלוריאני, מתוך שני מקורות עיקריים: מוקד אחד הוא מ'משנת חסידים' (שנדפס לראשונה בשנת תפ"ז) ומוקד שני הוא 'פרי עץ חיים' שטרם נדפס אז. כתבי היד שבעזרתם נערך הסידור אינם בידנו או שאיני יכול לזהותם באופן חד משמעי לעת עתה. אך סימנים ברורים בגוף ראשון בהקדמת הסידור ובגופו מאפשרים לנו לנסות ולעמוד על שיטת העבודה של העורך, ר' אהרון בן ר' אברהם מז'ולקווא, מול מסורת כתבי היד של סידורי האר"י (שכן לצורך ההדפסה השתמש העורך ביותר מכתב יד אחד) ומול העדפותיו האישיות (כפי שניכרות גם ביצירות אחרות שלו, שאת עבודתו בסידור אני משווה מולן).

תוצאות השלב הזה במחקר מהוות חלק חשוב עבורי בכתיבת החלק השני של עבודת הדוק', ואני עמל על השלמתן וגיבושן לפרק גמור.

השנה אני מתכוון להמשיך בעבודתי בשלשה ערוצים נוספים. בראשון אבקש להשלים פרק נוסף בחקר של תקופת הגיבוש של הסידור מתוך תשומת לב לדמותם של ר' מאיר פופרש ושל ר' יעקב צמח וליצירותיהם הספרותיות השונות. בשני אמשיך להתמקד בסידור תקמ"א, ובנוסף לחקר הפילולוגי שלו אבקש למקם אותו בתוך הסביבה התרבותית שבה נערך ונדפס: גליציה בשנות השמונים של המאה – שנים שבהן שבתאות וחרמות נגדה, ודיונים אודות הדפסת חלקים שונים של כתבי האר"י שולבו זה בזה. אנסה להבין את מקומו של הסידור: עורכו, מסכימו, וקוראיו הראשונים בתוך ההקשר התרבותי הזה. עניין זה יוביל אותי גם לנושא שלישי – מהדורת הסידור של לבוב תקמ"ח של ר' אשר מרגליות, שהיא למעשה מהדורה שניה, "מתוקנת", של סידור תקמ"א הנזכר.

אני מודה למפעל המחקר על תמיכתו, ומקווה להמשיך ולהתקדם בנתיב החקירה החשוב שבו אני עוסק.

בברכה,

ישראל מלכיאל

נספח:

רשימת סידורי האר"י שבדקתי בכת"י ובמהדורות דפוס, לצורך סקירת המבוא:

מספר שלי	זיהוי קטלוגי
----------	--------------

1	ניו יורק 4713 (F 25615)
1א	הקהילה היהודית אנקונה Ms. 6 (F 2531)
2	בן צבי 2217
3	בן צבי 219
4	ניו יורק 2033
5	כת"י אוקספורד 1501 (F 16420)
6	כת"י לונדון 10475 (F 7837) Or.
7	בר אילן 1152 (מוסאיוף 230), (F 23045 MSS-D10265)
8	כת"י אוקספורד 1889 (F18823)
9	כת"י אוקספורד 1772 F 18064-18065
10	ספריית האוניברסיטה, פרנקפורט על המיין, Ms. Qu. 9 (30329 F)
11	F18862
12	F18061
13	F18062
14	F2689
15	ספריית האוניברסיטה, פרנקפורט על המיין, Ms. Oct. 50 (F 26464)
16	ניו יורק ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, Ms. 8849 F 49364
17	זויפדשומין – אוסף פרטי MSS-D 710
18	כתב יד סטנאב
19	סידור האר"י יאמפאלא MSS-D 710 (אוסף פרטי)
20	מונטיפיורי 221 F5191
21	מוסאיוף 146 F22964
22	אוקספורד, Ms. heb. e. 168 F 24783
23	הקהילה היהודית מנטובה 149 F2277
24	אנקונה 24. F2548, F76023
25	בר אילן 1148 (לפנים מוסאיוף 146)
26	אוסף ברגינסקי 57 F 76352
27	סדר תפילות החול בראד תקלב
28	כוונות התפילה בקיצור מופלג כת"י לונדון, הספרייה הבריטית, 01. 10384 ס', 7746 דפים. 159-114
29	BL add 27015
	עבודת בורא – דפוס וילהמרשדורף תמ"ח. מהדורה בתרא (מורחבת הרבה יותר) זולצבאך תס"ז.
	סידור משנת חסידים זולקווא תק"ד
	סידור משנת חסידים אמשטרדם תקכ"ד
	אור השנים (אפשטיין) קניגסברג תקל"ד
	אור צדיקים המבורג ת"ן
	אור הישר אמ"ד תס"ז
	דפוס שערי רחמים שאלוניקי תק"א